

Om utformningen av våra gravvårdar

Trädgårdsarkitekt FST Gunnar Martinsson

Barbro Alving skrev en gång ett kåseri i Vecko-Journalen som hette „Estetik till döds“. Det handlade om två unga arkitekter, som kommit på en ny idé hur man skulle kunna standardisera kyrkogårdarna, så att alla gravstenar fick samma utförande.

Hennes kåseri byggde på en uppgift i dagspressen, som lyckligtvis var felaktig. Man hade hoppat över et "inte", och meningen blev alltså precis tvärt emot den tänkta. En av de där två unga arkitekterna råkade vara jag. Naturligtvis blev jag ledsen över tidningsuppgiften, men samtidigt fick jag klart för mig vilken förvirring och osäkerhet, som råder idag kring gravvårdsproblemen. Från olika håll kom brev och förfrågningar om den s. k. "nya given". Några stycken tyckte att den verkade egendomlig, men många ansåg att den var intressant. Att Barbro Alving reagerade var ju i och för sig bra, men att hon inte tyckte att uppgiften var så orimlig att den behövde kontrolleras tyder på en osäkerhet även hos henne.

Skrytsamhet och formanarki

I tidskriften Form skriver professor Sven Ivar Lind om tendenser i modern kyrkogårdskonst, som han finner oroan-

de och motbjudande. Jag citerar: "I en kyrkogårdskonst, som förtjänar namnet, borde graven som enhet och del i det stora kollektivet av gravar vara det väsentliga. Arkitektens uppgift borde vara att gestalta och förklara det moderna samhällets möte med dödens faktum, inte att lämna förskönande bortförklaringar, beslöja och bortskymma. De gamla centralkyrkogårdarna framträdde som sanna exponenter för det samhälle som skapade dem, uppriktiga i sina dimensioner, i planläggningen med stora familjegravar under alléernas träd och fattiggravarna i rader på fälten, i den hämninglösa skrytsamheten och formanarkien. Den sociala utvecklingen har inte gått spårlöst förbi men funktionalismen har satt märkvärdigt lite spår i begravningsväsendets formspråk, det må gälla den arkitektoniska helheten, gravmonumentet, askurnan eller likkistan, gjord för att brännas eller begravas i jorden men profilerad och bonad som en äldre finrumsmöbel, någon gång till och med prydd med en oscarisk frans.

Inte gravarna men trädgårdsarkitektoniska motiv är huvudtemat i mycket av vår kyrkogårdskonst. Vi har fått de romantiska internationellt gångbara be-

greppen 'skogskyrkogård', 'parkkyrkogård' och 'trädgårdskyrkogård'. Gemensamt för dem alla tycks vara en strävan att till varje pris försöka dölja skalan och funktionen genom en extrem uppdelning i häckomgivna rum och idylliska gläntor skilda av betryggande plantering. Plangreppet kan närmast jämföras med den klassiska museiplanens rader av salar och kabinett men har långt mindre än denna någon relation till innehållet och saknar varje motsvarighet i samhällsmönstret eller funktionen. I denna formella estetiska konstruktion råder en godtycklig, pedantisk reglementering, avsedd att skapa en konstlad enhetlighet rytmsierad av en välberäknad variation som ersättning för den förlorade individualiteten. I vissa kvarter får vårdarna vara 70 cm hög, i andre 100 cm; i vissa fall skall den ha rak avslutning, i åter andra skall den vara rund med 25 cm diameter. Med urngravar broderas fyndiga mönster av 8-kantningar eller 6-kantningar. I dessa lustgårdar härskar en anda av sobert skryt och prudentlig putsiver. Som ett erkännande av den moderna typografin placeras inskriftens kors något till vänster."

Gravvård uppgift för konstnär.

I sak har säkert professor Lind helt rätt. Graven borde vara det väsentliga och inte de trädgårdsarkitektoniska motiven på kyrkogården. Men med den utformning, som de flesta gravvårdar har idag, ligger det säkert nära till hands att skärma av och mildra alltför brutala effekter med grönska. Att man kringgår problemet är ju sant, men vilka intresserar sig för att gravvårdarna skall bli bättre? Här i landet finns en stor grupp av konstnärer och konsthantverkare, som drar sig fram på existensminimum och drömmer om stora och fina uppgifter. Att göra gravvårdar borde väl vara en stor och fin uppgift för en konstnär. Här finns ett fält för nyskapande i sten, trä, metall och glas, där konservatism och andlig torftighet har härskat i decennier.

För några år sedan gick jag runt på några av Bremens kyrkogårdar och kunde då inte låta bli att uttrycka min beundran för den konstnärligt höga kvaliteten hos gravvårdarna. De var i regel ganska höga och slanka, värdiga i mått och proportioner och behandlade med

stor hantverksskicklighet. Jag fick då veta, att många av de regler, som gäller idag, instiftades redan under början av 1800-talet. Några direkta bestämmelser för höjder och bredder fanns inte, utan gravvårdens konstnärliga kvalitet var utslagsgivande.

Maximimått för gravkvarter

Hos oss är gravvårdarnas proportionering ett av de besvärligaste problemen. Ofta träffar man på gravkvarter, där alla gravstenar förefaller ha samma mått. Den oinvigde tror då lätt, att här har man av någon anledning bestämt, att alla vårdar skall vara lika höga. Men det behöver inte alls vara så, utan det mått som gravvårdarna har är helt enkelt ett maximimått för kvarteret. Stenförsäljaren är angelägen att sälja en så stor sten som möjligt, och de anhöriga till den döde anser också oftast att man skall ta ut de centimeter som man får. Ett försök till bestämmelser för att få större möjligheter till variation visas här. I stället för att maximera höjd och bredd till vissa mått maximeras massen i gravvården. I en triangel med rätt spetsig vinkel kan man mellan en maximihöjd och minimihöjd skriva in ett ganska stort antal gravvårdar med varierande proportioner. Gränserna uppåt och neråt har satts där proportionerna mellan höjd och bredd ännu kan anses vara godtagbara. Triangeln kan i skala göras större eller mindre om man vill ha andra maximihöjder. Gravstenarna på kistgravar bör dock inte göras alltför små. De mister i värdighet och bör stå i ett visst storleksförhållande till graven.

Den rätt höga slanka stenvården, som förr var mycket vanlig, har med höjdbestämmelser reglerats bort och ersatts med en gravvårdstyp, som har större bredd än höjd och som nästan alltid ger en tråkig helhetsbild när den dominerar kvarteret. Man kan kanske säga, att en liten dålig vård gör mindre skada än en stor dålig och på så sätt kringgå problemet hur man skall kunna höja gravvårdskulturen.

Ett exempel från en gammal kyrkogård visar detta. Gravvårdarna är väl i och för sig inte så märkvärdiga, men grupperingen och variationen, liggande och stående vårdar, sten och trä samt en enkel rumsbildande grönska skapar en omväxlande men ändå harmonisk miljö.

Samma sorts blandning av trä, sten och järn ser vi på en kyrkogård i Dalar-na. Karaktären är kärvare och fattigare än på den föregående exemplet, som kommer från en av klimatet mer gynnad plats.

Intresset för gravvårdar av trä och smide har på den senaste tiden ökat. Rätt ofta händer det att jag får förfrågningar om tillverkare. Än så länge finns det bara några få här i landet, som framställer sådana vårdar, men blir bara efterfrågan ännu större kommer det säkert inte att saknas tillverkare. Jag tror, att den fria blandningen av stående och liggande vårdar av trä, järn och sten blir rätt vanlig den dagen som allmänheten kan erbjudas gravvårdar av god konstnärlig kvalitet i dessa olika material.

Urngravar svårt problem

De största och svåraste problemen gäller urngravarna. På detta område är vi i stort behov av nyskapande idéer om hur urngravsområden skall utformas, så att de blir vackra och värdiga. I de allra flesta fall idag görs urngravarna till någon sorts miniatyrkistgravar ofta med rektangulär yta och gravvård vid gravens huvudände. Gravvårdarna är ingenting annat än förminskningar av kistgravarnas vårdar. Resultatet blir en kompakt- het, förvirring och dissonans, som klart visar på att urngravar bör ordnas på annat sätt.

För ett par nya kyrkogårdar har gjorts några försök att angripa problemen från ett annat håll. Naturligtvis har de den oprövade lösningens brister, men jag tror likväl de kan ha intresse som debattin- lägg.

Det första förslaget visar urngravar, som ordnats kring prismaformade grav- stenar. Till varje gravsten hör fyra grav- platser. I stället för t. ex. 16 gravvårdar av vanligt snitt får man alltså endast fyra och kompaktheten minskas rätt avsevärt. Gravstenarna ordnas i grupper av mått- lig storlek, och stenarnas höjd och bredd varierar så mycket, att man lätt kan orientera sig. Inskriptionen kan huggas in direkt i stenen eller graveras på plåtar av koppar eller annan metall, som sedan fastsättes. Stenprismorna måste ha en så- dan storlek att man inte får intryck av att gravarna trängs med varandra. (forts.)

Veje, gange og parkerings- pladser på kirkegårde II

Kirkegårdsinspektør Aage Fich

Vejbilledet

Ved anlæg af veje på nye kirkegårde eller kirkegårdsarealer må overvejelser om vejenes kapacitet, bæreevne og placering naturligvis overvejes meget nøje.

Det vil vise sig, at overvejelserne i væsentlig grad bliver af æstetisk art. Den tekniske tilrettelæggelse volder ikke mange kvaler; den kan man regne sig til.

Vi ser kirkegårde, hvor vejnettet indgår i en bevidst opdeling. *G. N. Brandts* Mariebjerg kirkegård er et typisk eksempel herpå fra vor tid.

I første halvdel af dette århundrede fremførtes kravet om vejes indføring på gamle kirkegårde under omlægning med styrke. Det var, somom dette krav stort set blev godtaget ukritisk.

Der måtte dog nødvendigvis komme en reaktion herimod, og vi har derfor oplevet, at projekterende havearkitekter i stigende grad søgte at unddrage sig vej- anlæg, i hvert fald lod kravet vige til fordel for vej- og stiløse afdelinger eller kvarterer.

Man kan vel ikke sige, at spørgsmålet om kørevejes mangel eller berettigelse har fundet sin endelige løsning. Det vil det aldrig få, fordi stedlige forhold og behov i alle tilfælde må være afgørende.

Der må dog være nogle grundkrav for anlæg på kirkegårde af køreveje:

1. Vejene skal så vidt mulig være rund- førende, d. v. s. kun i sjældne tilfælde være blindveje,
2. vejenes indbyrdes afstand bør være en sådan, at kørselsbehovet dækkes indenfor f. eks. 30—40 m til hver side,
3. der skal såvidt mulig være forbikør- selsmulighed, hvor vejene er lange og uoverskuelige, omend kravet til vej- bredde langt fra er så stort, som hvor hurtiggående trafik foregår,
4. vejene skal indpasses i bestående for- hold, f. eks. eksisterende gravrækker, værdifulde plantninger, terrænfor- skelle og bygninger, hvorved
5. det tilstræbes at placere vejene så diskret som muligt. Man skal ubevidst føle, at vejplaceringen er rigtig. I modsat fald virker den ubehageligt anmassende, og
6. kirkegårdens veje skal have en natur-

bestemmelse der kun delvis efterfulgtes og siden er gået i glemmebogen.

Fra tiden før 1832 fortæller et topografisk arbejde om Sønder Omme kirkegård, at den „udmærker sig ved de mange gammeldags flade Gravsteen, som laae sønden for Kirken, enhver vel henved 3 Alen lang og 1 Alen bred. Hvormange Landsbykirkegaarde jeg end siden har betragtet, er jeg vis paa, at ingen af disse har indeholdt Fjerdeparten saamange Ligsteen som Ommes. De var fulde af Sindbilleder over Død og Evighed samt lange Indskrifter, ingenlunde barbarisk udarbejdede. Slid og Vejrlig havde virket forunderlig lidt paa de fleste af dem, især maa nogle, hvis Farve var mørk blygraa, have været af en meget haard og kompakt Masse. Jeg læste paa Stenene den Smule, jeg kunde, . . . men meget var Latin . . . Alle disse Gravminder forsvandt 1832, . . . de fleste og stærkeste anvendtes som Syldsteen under Vaabenhusets Mure; nogle, som havde været sønderbrudte, har jeg senere seet som Fliser i dettes Gulv . . .“

I perioden regnes smedejernskors som almindeligt brugt mangfoldige steder, senere sine steder avløst af støbejernskors, hvad vi senere kommer tilbage til, begge dele afhængig af eller dikteret af lokale håndværkere eller støberier. Som en pudsig ting i kronologien vedføjtes her fra år 1870 den i regler for benyttelse af Københavns nye Vestre Kirkegaard optagne prgf. 11, som siger, at „Det er tilladt at anbringe Trækors med Indskrift, dog ikke over 2 Alen høje, paa Gravene, men naar disse Trækors ikke længere vedligeholdes i sømmelig Stand, kunne de ved Bestyrelsens Foranstaltning borttages og tilfalde Kirkegaarden. Det er ikke tilladt at anbringe Monumenter, Ligsteen, Indhegninger eller Planter af Træer eller større Buske.“ Det fortællles, at den første leder af denne kirkegård, kammerråd *Bahnson* selv handlede (subs. forfærdigede) brugelige trækors.

Om utformningen av våra gravvårdar

Trädgårdsarkitekt Gunnar Martinsson.

(Fortsat fra pag. 59).

16—40 gravplatser i grupp

Det andra förslaget är kanske radikallare. Här samlas gravarna till grupper.

Varje grupp innehåller 16—40 gravplatser. Gravgrupperna består av förhöjda planteringsytor, där stödmurarna utgörs av kraftiga stenplattor, som tjänar som gravvårdar. I de förhöjda planteringsytorna planteras t. ex. snöbär, måbär och idegran för att få en valörrik grönska. Urngravarna ligger framför gravvårdarna, men på de platser, där berget ligger mycket högt och det således inte går att få ner en urna på tillräckligt djup, kan urnorna sättas ner i den förhöjda ytan. Gravgrupperna är ett sorts rumsskapande element. De skall ordnas så att olika rumssammanhang kan bildas. I stället för häckar, vegetationsgrupper eller murar bildar alltså gravarna själva den rumsindelning, som behövs för att underlätta orienteringen och ge gravplatsen den skala som man åsyftar.

När det gäller gravvårdarnas variation brukar man ofta stanna vid problemen kring höjder, bredder och material. En mycket viktig komponent är skriftens fördelning och innehåll. Ett fint exempel på detta är gravvården från Osby kyrkogård. Med ganska ojämn bokstäver är hela gravvården täckt som sidan i en bok med en levnadsbeskrivning, som både är rörande och drastisk med sin uppmaning på slutet till alla lättsinniga unga.

Kring kyrkan i Kristianstad finns uppställda ett mycket stort antal gravhällar, som tidigare legat inne i kyrkan. Gravhällarna är utförda med barockens rikhet och fantasifullhet i bild och skrift. Ingen människa skulle väl komma på den tanken att gravvårdarna var uniformerade, men de är till formatet nästan alla exakt lika stora. Se fig. 82.

Skriftens betydelse

Exemplet säger rätt mycket om skriftens och innehållets betydelse. Lika litet som man har anledning att göra en bok t. ex. sexkantig för att den skall bli intressantare, lika liten orsak finns det att konstruera till formerna på gravvårdarna för att få dem mera personliga. Det personliga ligger i vad gravvården uttrycker i material och form men framför allt i skriftens innehåll, fördelning och ornamentering.

Den variation i proportioner och material, som är önskvärd för kistgravarnas vårdar kan ju inte tillämpas på samma sätt på urngravens lilla format. Men den

begränsningen behöver inte göra urngravvårdarna stereotypa och ointressanta för den skull. Om den friskhet och fantasifullhet som präglade barockens gravstenar kunde överföras på vår tids vårdar skulle varje gravvård få ett personligt egenvärde. Här behövs alltså en konstnärlig ersättning för de blåstrade meningslösa schablonornament, som idag är förhärskande och som ofta får en att tänka på äldre tiders snirklar på matsalsgrupper. Naturligtvis måste vi till största delen ha industritillverkade gravvårdar även i framtiden, men man måste finna en form för tillverkningen, som ger en godtagbar konstnärlig kvalitet.

Undervisning på Konstfack

På Röhsska museet i Göteborg pågick under sommaren en utställning, som hette "Unga nordiska formgivare", och där visades funderingar kring nya urngravar i skiss och i utfört skick samt en serie höga trästelar för kistgravar. Trästelarna är utförda i massiv ek. I en del är skriften inkarvad, i en del graverad på kopparplåtar. Utställningsledningen var nog en smula orolig för valet av ämne bland allt silver, textil, keramik och glas, men intresset hos allmänheten blev glädjande stort. Speciellt roligt var det att så många av de unga kostnärerna och kosthantverkarna blev intresserade av dessa kanske en smula valhända försök, och jag tror att vi kommer att få uppleva rätt snart, att en del konstnärer och kosthantverkare kommer att arbeta med gravvårdar och framför allt att undervisning kommer att meddelas på Konstfackskolan. När vi hunnit så långt med gravvårdsproblemen tror jag att kyrkogårdarna kommer att finna den form, där graven som enhet eller del i det stora kollektivet blir det väsentliga.

104. Gange og grave, Sorø Nij kirkegård.

Veje, gange og parkeringspladser på kirkegårde III

Kirkegårdsinspektør Aage Fich

Gange og stiers funktion må ganske enkelt være at skaffe adgang til alle gravsteder uhindret af andre gravsteder eller terrængenstande i h. t. Den Kongelige Anordning om Kirkegårde af 20.4.1953, § 13, stk. 2: „— — Ethvert gravsted skal være tilgængeligt fra en gang.“

Man kan overveje, om gangene foruden adgangsmulighed i umiddelbar nærhed også skal kunne rumme et følge af betydelig størrelse under begravelse eller urnnedsettelse. Der synes ikke at være rimelig grund hertil. Selv et følge på 100—150 mennesker kan finde plads på omliggende gange inden for høre- og synsvidde, og et så stort følge er i dag en sjældenhed.

I Danmark er der i nævnte kgl. anordning § 3, stk. 3 angivet regler for gangbredder „— —. Sidegange, hvorpå der skal kunne bæres kister, bør være 1,80—2 m brede. Korte sidegange skal være mindst 0,5 m brede. Afvigelser herfra kan evt. godkendes ved gange, der betjener særlige områder (f. eks. urnegravsteder).“ I samme §, stk. 2 siges: „Gangene skal være faste og anlagt således, at de yder god og farbar vej. — —“

Det har tjent udviklingen, at reglerne er holdt inden for praktiske, klart afstukne krav med hensyn til gangenes kvalitet, og at der ikke er givet regler for gangenes udformning. Havde det været tilfældet, kunne man i dag være afskåret fra anlæg af græsgange o. a.

Publikums krav til gangenes overflader er ensidigt: at de er faste, d. v. s. med fast overflade af asfalt, fliser, brosten, klinker el. a.

Fra kirkegårdenes side må der stilles videregående krav: gangene skal være nogenlunde sikrede mod opfrysning, være overfladefaste, vandafledende og af en kvalitet, der gør ren- og vedligeholdelsen let og dermed billig.

Man tvinges da ind på afgørelsen af, om gangene skal anlægges som „løse“ gange eller af materialer med fast overflade.

Løse gange vil i de fleste tilfælde sige grusgange. Ved anlæg må sikres underlag